

2. Juurdepääs kohtule ja õiglane kohtumenetlus

2.1. Juurdepääs kohtule

Juurdepääs kohtule on samal ajal nii eraldiseisev õigus kui ka vahend oma teiste õiguste (nt omandiõigus, vabadus, eraelu puutumatus) maksmapanekuks.¹ Kohtusse pöördumise õigus ei piirdu seetõttu ainult võimalusega menetlust alustada, vaid sisaldab ka õigust vaidluse lahendamisele kohtus², samamoodi on hõlmatud kohtuotsuse täitmine³. Põhiseadusega on nähtud ette üldine kohtusse pöördumise õigus ehk kohtutee garantii (põhiseaduse § 15 lg 1) eesmärgiga tagada igaühe õiguste sisuline kehtivus ja rikkumise korral heastamine.

Järgnevas käsitluses keskendun juurdepääsule õigusemõistmisele kitsamas mõttes. Piltlikult öeldes võib seda kujutada ette uksena, mille avamise järel paistab kohtuniku laud, kuhu saab jätta oma kaebuse. Täiesti omaette teema on üksikisiku juurdepääs rahvusvahelistele kohtutele, mis põhineb peamiselt lepingutel ja ei ole rahvusvahelises õiguses üldtunnustatud õigus.⁴

Kui seaduse järgi on kohtutee põhimõtteliselt lahti igaühele, kes leiab, et tema õigusi ja vabadusi on rikutud, siis on olemas tegureid – võib isegi öelda, et takistusi –, mis mõjutavad tegelikku juurdepääsu. Kohtusse pöördumise õigust piiravad nimelt menetlusnõuded ja selle õiguse kasutamise eeltingimused.⁵

Juurdepääs õigusemõistmisele ei ole seega absoluutne ja seda ei nõua ka inimõiguspõhine lähenemine. Seejuures saab eristada faktilisi ja õiguslikke piiranguid.

Faktiliseks takistuseks võib peale õigusabi suure maksumuse ja kättesaadavuse raskuse olla ka füüsiline ligipääs kohtumajale või kaugus elukohast. Kohtusüsteem peab olema üles ehitatud viisil, mis tagab õigusemõistmise kättesaadavuse ebamõistlike pingutusteta, kuid see ei tähenda õigust pöörduda endale sobivasse ja/või elukohale kõige lähemal asuvasse kohtusse. Arvestama peab selliseid asjaolusid nagu võimalust esitada kaebus elektrooniliselt, osavõttu kirjalikust

menetlusest, vahemaad Eesti tingimustes ja reisikulude hüvitamist.[6](#) Samuti on toodud faktilise mõjutegurina esile üldine usaldus kohtusüsteemi vastu, aga ka seaduste paljususe ja õigussüsteemi keerukus.[7](#)

On põhjust arvata, et praktilised raskused puudutavat esmajoonel haavatavamaid inimrühmi (nt madalama sissetuleku ja/või haridustasemega inimesed, välismaalased, puuetega inimesed). Ehkki infotehnoloogilised võimalused üha suurenevad, ei tohi kohtusse pöördumise õiguse kasutamisel jätta tähelepanuta ka digivõimekuseta inimesi.

Kohtusse pöördumise õiguse kitsendamist ei saa õigustada mistahes põhjusega. Selleks peab olema mõne muu põhiõiguse või põhiseadusliku väärtuse (nt õiguskindlus, menetlusökoonoomia põhimõte, õigusemõistmise kulutuste kandmisest osavõtu põhimõte) kaitsmise vajadus.[8](#) Kui selline eesmärk puudub, on kohtusse pöördumise õigust piiratud ülemääraselt. Õiguslike piirangute kõige ilmekam näide on riigilõiv, samuti menetlus- ja aegumistähtjad (ajavahemik, mille jooksul tuleb esitada hagi või teatada oma nõudest).

Kohtusse pöördumise õiguse täielik välistamine on aga nii tõsine sekkumine inimese õigustesse, et see nõuab väga kaalukaid põhjusi.[9](#) Näitena saab nimetada kohtuasja, kus konfiskeeriti salakaubaveoks ümber ehitatud ja kasutatud sõiduk, mis ei kuulunud toimepanijale; seaduse alusel ei olnud sõiduki omanikul võimalik esitada sama menetluse raames kaebust omandiõiguse kaitseks (juurdepääs kohtule).[10](#)

Kui seadusega on nähtud kaebuse esitamise kohustusliku tingimusena ette riigilõiv, saab pöörduda kohtusse ja nõuda oma õiguste väidetava rikkumise kohta kohtult sisulise otsustuse tegemist ainult juhul, kui riigilõiv on tasutud, või juhul, kui inimene vabastatakse menetlusabi korras osaliselt või täielikult riigilõivu tasumisest.

Menetlusabi (osaline või täielik vabastamine menetluskulude kandmisest) reeglid on vastukaal riigilõivude kehtestamisele, et võimaldada eelkõige puudust kannatavatele inimestele juurdepääs kohtule ja sellega oma õiguste kohtulik kaitse. Aga kui menetlusabi saamise võimatus sunnib inimest valima, kas tasuda riigilõiv täies ulatuses või selle võimatuse korral loobuda oma õiguste edasisest kaitsmisest, on kohtusse pöördumise piirang põhiseadusvastane.[11](#)

Tsiviilasjades kantakse vähemalt rahaliste vaidluste puhul riigi tehtavad kulud õigusemõistmisele osaliselt menetlusosaliste endi makstavate lõivude arvel. Menetlusosaliste kulutuste kandmisest osavõtu põhimõte tähendab, et teised

maksumaksjad ei pea seda menetlust rahastama. See põhimõte ei laiene neile kohtumenetlustele, kus on mängus avalikud huvid (nt perekonda puudutavad tsiviilvaidlused, samuti vaidlused riigiga ja süüteomenetlused). Riigilõivu teine lubatav eesmärk on menetlusökonoomia, et hoida ära põhjendamatute ja pahatahtlike kaebuste menetlemine, kuna see võib tuua kaasa kohtusüsteemi suutmatuse pakkuda tõhusat õiguskaitset mõistliku aja jooksul.[12](#)

Kui riigilõivumäär on seatud sõltuvusse kohtusse pöördumise viisist (elektrooniliselt või paberil), ei paranda mõne suhtluskanali täiendav lõivustamine juurdepääsu kohtule, sest ligipääsu soodustatakse seda enam, mida rohkem on inimese käsutuses suhtluskanaleid ning mida vähem on seatud nende kasutamisele rahalisi ja muid tõkkeid.[13](#)

Riigilõivumäärade kehtestamisel võib kohtuasja lahendamise kulude kõrval arvestada ka vaidluseseme (hagi) hinda. Seda tehes peab seadusandja tagama, et riigilõivumäärad oleksid kohtusse pöördumise õiguse suhtes mõõdukad, sest vastasel juhul oleks kohtusse pöördumine ülemäära takistatud.[14](#)

Ka halduskohtusse pöördumisele võib kehtestada samadel eesmärkidel riigilõivu. Kaasnevate kulude menetlusosaliste kanda jätmisel tuleb siiski pidada silmas asjaolu, et peale õigusvaidluse lahendamise peab halduskohtusüsteem viima ellu ka võimude lahususe ja tasakaalustatuse põhimõtet, s.o kontrollima täidesaatva ja seadusandliku riigivõimu tegevust. Seetõttu ei ole aktsepteeritav, kui haldusasjades peaksid menetlusosalised osalema kohtuasja läbivaatamisel tekkinud kulude kandmises kogu ulatuses.[15](#)

Põhjendatud ei ole kohtulõivu võimalik eesmärk teenida riigile lisatulu ja rahastada sellest riigi muid kulusi.[16](#) Kuna lõivumäärade puhul ei ole võimalik saavutada täielikku vastavust õigusemõistmisest tingitud tegelikele kuludele konkreetses kohtuasjas, on lubatav ristsubsideerimine (osa õigusvaidluste puhul küsitakse lõivu vastavalt kas väiksemas või suuremas määras, kui on selle vaidluse lahendamise kulu), kuid lõivu määr ei tohi ka sel juhul ilmselgelt ületada mingit liiki asja lahendamiseks vajalikku rahalist kulu.[17](#)

Mõistlik ei ole riigilõiv, mille suurus ei võimalda isikul oma õigusi kohtus teostada, ega selline riigilõiv, mille puhul peaks kaebaja kohtusse pöördumiseks loobuma märkimisväärselt osast oma varast.[18](#) Ka Euroopa Inimõiguste Kohus on juhtinud oma praktikas tähelepanu sellele, et hagi esitamiseks nõutud liiga kõrge lõiv võib

kaudselt sundida hagist loobuma ja jätta hageja sellega ilma õigusest õiglasele kohtumenetlusele.[19](#)

Juurdepääsu kohtule piirab veel kohustuslik kohtueelne menetlus. Näiteks tuleb kinnipeetul esitada kaebus vangla haldusakti või toimingu peale esmalt vanglale (vangistusseaduse § 11 lõige 5). Samuti tuleneb täitemenetluse seadustiku § 218 lõikest 1, et kohtutäituri otsuse või tegevusega seoses ei saa pöörduda kohtusse ilma, et enne oleks esitatud kaebus kohtutäiturile. Kohtueelse menetluse kohustuslikkus peab õigusaktist selgesti nähtuma.[20](#) Kohustuslik vaidemenetlus ei riku kohtusse pöördumise õigust juhul, kui see menetlus ei kesta ülemäära kaua ja vaideotsuse vaidlustamine kohtus on tagatud.[21](#)

Kohtusse pöördumise õiguse rikkumisega võib olla tegu siis, kui kohtusse pöördumist piiravad kaebusele esitatavad vorminõuded ja kui a) neid sisustatakse ülemäära rangelt või b) isikule ei anta võimalust puudusi kõrvaldada või c) kohus sisuliselt ei kontrolli vorminõuete järgimist.[22](#)

Üldise kohtule juurdepääsu õiguse puhul on oluline ka õigusabi ja selle kättesaadavus. Nagu hiljem selgub, on õigusabi võimaldamine vahetult seotud võistlevuse põhimõttega. EIÕK artikli 6 lõike 3 punktis c on nähtud sõnaselgelt ette ainult süüdistatava õigus saada vajaduse korral tasuta õigusabi. Euroopa Inimõiguste Kohtu praktika järgi eeldab õiglase menetlus teatud tingimustel tasuta õigusabi võimaldamist ka tsiviilõiguste ja -kohustustega seotud kohtuasjades, näiteks juhul, kui esindaja osavõtt on kohustuslik või kui kohtuasja menetluskord on eriti keerukas.[23](#)

Põhiõiguste harta artikli 47 järgi peab igaühel olema võimalus saada nõu ja kaitset ning olla esindatud. Sellest ajendatuna on võetud Euroopa Liidus vastu õigusabi kättesaadavust ja nõudeid puudutavaid õigusakte nii piiriüleste tsiviilasjade kui ka kriminaalasjades menetluskeelt mittevaldava menetlusosalise kohta, samuti varjupaiga taotlemisel.[24](#) Rahvusvahelise õiguse normides ei ole kehtestatud riigi õigusabisüsteemile täpsemaid nõudeid. Põhiseadusest (§ 151) tuleneb üksnes kohustus sätestada seadusega esinduse ja kaitse korraldus kohtumenetluses.

Kaitsja osavõtt on seotud süüteomenetlusega ning tsiviil- ja halduskohtus võib isik osaleda esindaja kaudu või koos esindajaga. Esindaja võib olla ka kriminaalmenetluse teistel osalistel (nt kannatanu, tsiviilkostja). Esindusõigus võib tekkida lepingu alusel siis, kui isik ise valib meelepärase advokaadi või muu

õigusnõustaja, või tuleneb esindusõigus seadusest (nt lapsevanem, eestkostja).

Riigi tagatava õigusabi saamise tingimused ja kord on nähtud ette seadusega. Seejuures ei piirdu riigi õigusabi seaduse (RÕS) § 4 alusel riigi õigusabi liigid kaitsega süüteomenetluses ja esindamisega kohtumenetluses. Esmajoones on riigi õigusabi nähtud ette vähekindlustatutele, v.a kriminaalmenetluses ja lapse elatise asjas (RÕS § 6). Riigi õigusabi antakse kas kohustusega see hiljem hüvitada või ilma selle kohustusega (RÕS §-d 8 ja 28).

Üldjuhul peab inimene kohtusse pöördumise eesmärgil õigusabi saamiseks seda ise taotlema. Kui tema olulised huvid võivad jääda ilma advokaadi abita kaitseta, võib kohus määrata seaduses sätestatud juhtudel esindaja riigi õigusabi korras omal algatusel või on kohustatud selgitama õigusabi taotlemise võimalust (KrMS § 41 lg-d 3 ja 31, väärteomenetluse seadustiku (VTMS) § 22 lg 2 ning tsiviilkohtumenetluse seadustiku (TsMS) § 217 lg 8).

Euroopa Nõukogu ja Euroopa Liidu õiguses oleneb see, kas õiglase õigusmõistmise põhimõtte tingib tasuta õigusabi andmise, kokkuvõttes kolmest tegurist: juhtumi tähtsusest inimesele, juhtumi keerukusest ja inimese suutlikkusest ennast esindada.

[25](#)

Lõpetuseks tuleb rõhutada, et igaüks on vaba otsustama, kas pöörduda oma õiguste ja vabaduste kaitseks kohtusse või mitte. Siiski peab arvestama, et menetlus- ja aegumistähtaegade möödumine toob kaasa kohtusse pöördumise võimatuse. Tähtajad tagavad õiguskindluse, et teatud aja möödudes kujunenud õigussuhted enam ei muutu. Samuti on eesmärk kaitsta vastaspoolt näiteks vanade nõuete eest, mida võib olla möödunud pika ajavahemiku tõttu raske tõendada ja vaidlustada. Lisaks välistab kaebuste ebamõistlikult hiline esitamine haldusorganite ja kohtute tarbetu koormamise (menetlusökonoomia).[26](#)

2.2. Poolte võrdsuse põhimõtte ja võistlevuse põhimõtte

Üks tunnus, millele peab õiglase kohtumenetlus vastama, on poolte menetluslik võrdsus ehk piltlikult väljendudes relvade võrdsus. Lihtsamini öelduna tähendab see, et vaidluse (kohtuasja) pooltel peab olema võrdne võimalus esitada enda seisukohti ja tõendeid, mille pinnalt langetab kohus otsuse. Seepärast peab kohtumenetlus olema korraldatud viisil, mis tagab pooltele vähemalt eelduslikult võrdsed võimalused saavutada edu.[27](#)

Võistlevuse põhimõte kujutab endast aga kohtumenetluse poolte õigust teada kõiki otsusele mõju avaldamiseks kohtule esitatud tõendeid ja väljendada nende kohta arvamust, samuti õigust saada piisavalt aega, et tutvuda nendega enne kohtuistungit.[28](#)

Seega on poolte võrdsus tagatud juhul, kui menetlusreeglid rakenduvad pooltele sarnaselt, ent võistlevus eeldab poolte samaväärset juurdepääsu asjassepuutuvale materjalile.[29](#)

Ka põhiõiguste hartas peetakse silmas võistlevust ja poolte võrdseid võimalusi, kuigi seda harta artiklis 47 (nagu EIÕK art 6 lg-s 1) sõnaselgelt ei mainita.

Rahvusvahelised nõuded võistlevusele on kriminaal- ja muudes kohtuasjades üldjoontes samad. Eeskätt poolte võrdsuse tagamiseks ja tasakaalustamiseks on kriminaalasjades lisaks ette nähtud eraldi menetlusgarantiid (EIÕK art 6 lg 3).[30](#) Olgu märgitud, et Euroopa Inimõiguste Kohtu praktikas käsitletakse poolte võrdsust sageli (eristamatult) koos võistlevuse põhimõttega, nii on see esmajoones kriminaalasjades.[31](#)

Poolte menetlusliku võrdsuse põhimõtet on peetud mõneti vastuoluliseks, kuna see ei sisalda mitte niivõrd konkreetseid õigusi, kuivõrd sellega nõutakse, et pooltel oleksid kas samad menetlusõigused või et üks pool ei oleks teisega võrreldes ebasoodsamas olukorras.[32](#) Näiteks ei kohtle kohus pooli võrdselt siis, kui mõlemad on esitanud oma seisukohad hilinenuks, kuid kohus arvestab ühe poole omi, jättes teise poole arvamuse tähelepanuta.[33](#)

Poolte ebavõrdsus tuleb ilmekalt esile veel olukorras, kus kohtul tuleb otsustada tõendamiskoormise (kes peab mida tõendama) sisu ja ulatuse üle. Kuigi seadusega kohustatakse isikut oma kaebust tõenditega põhjendama, siis – arvestades poolte võrdse kohtlemise tagamise vajadust – ei saa näiteks kaebaja väiteid kinnipidamiskohas valitsenud tingimuste kohta lükata tagasi pelgalt nende tõendamatus tõttu, kuna kinnipeetaval on tõendite kogumine raskendatud ja vaidluse lahendamiseks vajaliku väljaselgitamiseks saab kohus tõendeid küsida riigilt.[34](#)

Kriminaalmenetluse pooled on riiki esindav prokuratuur ühelt poolt ning kahtlustatav või süüdistatav[35](#) ja tema kaitsja teiselt poolt. Nende kahe poole olukord on menetluse algusest peale erinev ja täielik võrdsus ei ole võimalik, mistõttu saabki siin poolte võrdsusest rääkida ainult kindlate õiguste puhul.[36](#)

Näiteks on lähtunud võrdsete võimaluste tagamise põhimõttest sättes (kriminaalmenetluse seadustiku (KrMS) § 2901), mis lubab teha erandi lapse kohtus ülekuulamisest ja kasutada tema varem antud ütlusi üksnes siis, kui kaitsjal on kohtueelses menetluses olnud võimalus esitada tunnistajale küsimusi.[37](#)

Võistlevust sisustatakse Eesti menetlusseaduses esmapilgul pisut erinevalt, nimelt tõdemuse kaudu, et süüdistus- ja kaitsefunktsiooni ning kriminaalasja lahendamise funktsiooni täidavad eri menetlussubjektid (KrMS § 14). See tähendab, et kohus otsustab isiku süüküsimuse nende tõendite põhjal, mida kaitsja või süüdistaja on kohtule esitanud ja mida kohus on vahetult uurinud.[38](#)

Kohtupraktikas on võistlevuse põhimõtet sisustatud siiski laiemalt. Näiteks on leitud, et võistlevas kriminaalmenetluses peab ka süüdistatava karistamine olema kohtumenetluse poolte vaidluse ese ning kuigi kohus mõistab karistuse seaduse ja enda siseveendumuse alusel, on ta üldise põhjendamiskohustuse kaudu seotud poolte arvamusega.[39](#) Samuti on tõdetud, et menetlusõiguse rikkumisega saadud tõendile toetumine ei muuda kriminaalmenetlust alati ebaõiglaseks, ehkki kaitsepoolel peab olema võimalus seada sel viisil saadud tõend (st selle autentsus ja usaldusväärsus) kahtluse alla.[40](#)

Tsiviilvaidlus lahendatakse hagimenetluses poolte – hageja ja kostja – esitatu alusel ning neil on võrdne võimalus oma nõuet põhjendada ja vastaspoole esitatu ümber lükata või selle vastu vaielda (TsMS § 5 lg-d 1-2). Selles väljendub võistlevuse põhimõtte tsiviilkohtumenetluses.[41](#) Hagiasjade menetlemisel on seetõttu oluline, et kohus vajaduse korral selgitaks pooltele, mis asjaolusid kumbki pool tõendama peab [42](#) , samuti peab olema pooltele selge, milliseid õiguslikke lahendusi peab kohus võimalikuks[43](#) .

Kui tsiviilkohtumenetluses vaadatakse asi läbi hagita menetluses (nt lapsendamine, tahtevastane ravile paigutamine)[44](#) , kehtib uurimispõhimõtte (TsMS § 5 lg 3, § 477 lg-d 5 ja 7). Selle põhimõtte eesmärk on tagada, et asja lahendamiseks olulised asjaolud ei jääks välja selgitamata näiteks selle tõttu, et menetlusosaline ei osanud näha ette vajadust esitada vajalikke tõendeid.[45](#) Võistlevuse asemel juhindutakse uurimispõhimõttest ka halduskohtumenetluses (HKMS § 2 lg 4). Nagu eespool toodud näide kinnipidamistingimuste vaidlustamise kohta näitas, tasakaalustab uurimispõhimõtte vajalikus osas poolte olemusliku ebavõrdsuse. Kohus peab haldusasja menetledes olema seda aktiivsem, mida nõrgem on eelduslikult teine osapool.[46](#)

2.3. Osalemine ja ärakuulamine

Õiglane kohtumenetlus ei ole mõeldav ilma oma kohtuasja arutamise juures viibimise õiguse ja ärakuulamiseta. Selleks et inimene poleks mitte õigusemõistmise objekt, vaid osaleja (subjekt), peab tal olema võimalus tutvuda nii kohtutoimiku kui ka vastaspoole seisukohtade ja tõenditega ning esitada oma tõendeid ja argumente. [47](#) Arusaadavalt ei ole piisav üksnes õigus viibida asja arutamise juures, vaid vajalik on võimalus võtta arutamisest tegelikult osa. Õigus olla oma asja arutamise juures on nähtud ette põhiseaduse § 24 lõikega 2 ja sama normiga on tagatud ka ärakuulamisõigus. [48](#)

Asja suulist ja vahetut arutamist võimaldab kohtuistungi pidamine. Seepärast on reegel, et kohtuasja arutamine peab suulises menetluses (s.o kohtuistungil) toimuma vähemalt ühes kohtuastmes. Kohtuasja suuline läbivaatamine on muu hulgas vajalik poolte võrdsuse vaatepunktist. [49](#)

Suulises menetluses on pooltel võimalik kontrollida, kas kohus on nende argumente õigesti mõistnud ja arvesse võtnud, ning esitada taotlusi ja tuua esile asjaolusid, mis ei pruugi olla väljaspool tegelikku istungiolukorda ettenähtavad. [50](#) Samamoodi võib ütluste usutavus ja järelalus isiku usaldusvääruse kohta sõltuda peale ütluste sisu sellest, kuidas inimene ütluste andmisel käitub: üksnes protokolli ja helisalvestise põhjal ei pruugi kohus tajuda kõiki vajalikke nüansse, mis võivad mõjutada kohtu järelalusi. [51](#)

Kõik kohtumenetlused ei ole siiski suulised. Aja jooksul on lisandunud üha rohkem lihtsustatud kohtuliku lahendamise viise, sealhulgas osaliselt või täielikult kirjalikud menetlused. Võib vaielda selle üle, kas arutamise juures viibimise õigus tähendab alati ja tingimusteta üksnes füüsilist kohalviibimist ja kas õigusvaidluse lahendamine kirjalikus menetluses eeldab sellest õigusest loobumist või saab rääkida üldisest õigusest olla menetlusse kaasatud ja kohtus ära kuulatud.

Näiteks süüteasjades on mistahes lihtmenetluseks vaja inimese nõusolekut, kuna sellega kaasneb mõnest menetlusõigusest loobumine (nt kaebeõiguse piirang, piirdumine kirjalike materjalidega ja tunnistajate kohtus küsitlemata jätmine) [52](#) . Väiksema tsiviilvaidluse puhul teenib lihtmenetlus poolte huve, sest lihtsustab juurdepääsu õigusemõistmisele, sellega kaasneb vähem kulusid ja vaidlus lahendatakse kiiremini. Aga ka sellisel juhul peab isikul olema võimalus taotleda suulist istungit ja kohus peab kirjaliku menetluse kasuks otsustamist põhjendama.

Sealjuures ei ole piisav, kui kohtu hinnangul on poole kohtusse ilmumine raskendatud suure vahemaa tõttu või muul mõjuval põhjusel, ent kaalutud ei ole suulist ärakuulamist sidevahendi teel.[53](#)

Kui kohtuasja arutatakse maa- või halduskohtus esimest korda üldjuhul suuliselt, siis kaebusi vaadatakse kõrgemates kohtuastmetes tänapäeval enamasti läbi kirjalikus menetluses. Kohtuasja suulise arutamise tähtsus väheneb sedamööda, kuidas kohtumenetluses keskendutakse õigusküsimuste lahendamisele.[54](#) Teisalt võib õiglase kohtumenetluse põhimõtte tingida vajaduse korraldada ka kaebeinstantsis suuline arutamine, isegi sõltumata poolte taotlusest.

Kriminaalmenetluses peab ringkonnakohus sõltumata süüdistatava või kaitsja taotlusest ise hindama, kas konkreetsetes asjas on võimalik tagada õiglane kohtumenetlus ilma süüdistatavat ja tunnistajaid vahetult üle kuulamata. Suulise menetluse vajalikkuse küsimus kerkib üles iseäranis juhul, kui maakohus on teinud õigeksmõistva otsuse ja süüküsimuse otsustamine sõltub peaasjalikult isikulistele tõenditele antavast hinnangust apellatsioonimenetluses.[55](#) Kui aga süüdistatav loobub ise ringkonnakohtu istungil osalemise õigusest, kui ta oli maakohtus tunnistajate ülekuulamise juures koos võimalusega esitada neile küsimusi ning kui ta ei taotle ringkonnakohtus tunnistajate uut ülekuulamist, ning ringkonnakohus põhjendab üksikasjalikult, miks tehti maakohtust erinev otsus, ei pruugi see olla vastuolus õiglase kohtumenetluse põhimõttega.[56](#)

Samuti võivad haldusasja eripärad (nt tagakiusamise ohu tõttu rahvusvahelise kaitse taotlemisel) tingida asja õigeks lahendamiseks kohtuistungi pidamise eesmärgiga saada vahetu mulje isiku käitumisest ja ütluste usaldusväärsusest.[57](#) Kohus peab võtma haldusasja läbivaatamise vormi määramisel arvesse menetlusosalise jaoks kaalul olevaid õigushüvesid (nt elu, tervis, vabadus[58](#) , suur rahaline kohustus maksumenetluses) ja vaidluse laadi, sest eelduslikult tagab kõige tõhusama menetlusliku kaitse kohtuistung.[59](#)

Kuigi sidetehnoloogia kasutamine kohtumenetluses – eeskätt küll isiku ärakuulamiseks – ei olnud tundmata ka varem (nt rahvusvahelise koostöö puhul), muutus videoistungite (ka *telesild*, *videosild*, *videokonverents*, *istung audiovisuaalses vormis*, *hübriidistung*) korraldamine eriti aktuaalseks Covid-19 pandeemia tõttu.[60](#) Videotehnoloogia kasutamine juuresoleku õiguse tagamiseks ei ole sõltuvalt asjaoludest (nt arvestades kinnipeetute kohtusse transportimise keerukust või kulukust, inimese viibimist välisriigis[61](#)) iseenesest

vastuolus õiglase ja avaliku arutamise põhimõttega. Küll peab sellisel juhul olema menetlusosalisel võimalus jälgida menetlust takistusest, näha kohtumenetluses osalejaid ja kuulda, mida räägitakse, ning teised istungil viibijad peavad omakorda nägema ja kuulma teda.[62](#) Kriminaalasja arutamisel peab süüdistataval peale selle olema võimalus segamatult ja privaatselt suhelda oma kaitsjaga.[63](#)

Õigus osaleda oma asja arutamisel ei ole samuti absoluutne ja seda võib seadusega piirata. Isiklikku osavõttu ei pea lisaks loobumisele suulisest menetlusest tagama, s.t kohtuasja võib poole osavõtuta (edasi) menetleda eeskätt juhul, kui inimene on ise põhjistanud olukorra, kus ta ei saa või ei soovi asja arutamises osaleda (menetlusest kõrvalehoidumise või kohtuistungi korra rikkumise tõttu).[64](#)

Riigi kohustusele tagada võimalus kaitsta ennast kriminaalmenetluses ning viibida oma kohtuasja arutamise juures vastandub kohustus arvestada menetlusökonoomiat ja avalikku huvi, teisisõnu seda, et kuriteole järgneks hukkamõist.[65](#) Menetlusest kõrvalehoidumine võib seisneda selles, et süüdistatav ei ilmu kutse peale ja tema asukoht on teadmata (võidakse kuulutada tagaotsitavaks)[66](#), või selles, kui tsiviilvaidluses jätab teine pool (kostja) hagile tähtajaks vastamata või kui kohtukutse kätte saanud pooled ei ilmu kohtusse.

Kohtumenetlusest osavõtt võib olla takistatud või isegi välistatud inimese tervise tõttu.[67](#) Psüühiliselt haige või nakkushaige sundkorras haiglasse või hoolekandenasutusse paigutamisel, samuti eestkoste seadmisel on üldreegel, et puudutatud inimene tuleb isiklikult ära kuulata, soovitatavalt talle tavapärasest keskkonnast.[68](#) Seejuures ei ole piisav vestlus videosilla vahendusel, sest kuigi kohtunik näeb inimest ekraanil, on samas ruumis viibides ja vahetult kohtudes võimalik saada lisateavet tema käitumise, tervises seisundi ja arusaamisvõime kohta.
[69](#)

Kui süüdistatav ei saa haiguse tõttu võtta kohtulikust arutamisest pikema aja jooksul osa, ent teda on teavitatud kohtuistungi toimumise ajast ja kohast ning kohus on veendunud, et süüdistatava õigusi on võimalik kaitsta ka ilma tema osavõtuta kohtulikust arutamisest, on süüdistataval õigus anda nõusolek kriminaalasja arutamiseks tagaselja, kuid kaitsja osalemisel (KrMS § 269 lg 2 p 6). Nende tingimuste täitmise korral järgitakse õiglase menetluse põhimõtet sellest hoolimata, et süüdistatav kriminaalasja arutamises ei osale.[70](#)

ÜRO lapse õiguste konventsiooni järgi peab tagama lapsele, kes on võimeline iseseisvaks seisukohavõtuks, õiguse väljendada oma vaateid vabalt kõikides teda puudutavates küsimustes, sealhulgas teda puudutavas kohtumenetluses, kuigi see kohtumenetlus võib menetlusnormide järgi toimuda ka esindaja vahendusel (art 12). Lapse kaasamise ja ärakuulamise erinõuded on nähtud ette seadusega (nt TsMS § 202 lg 2 ls 2 ja § 5521; KrMS § 34 lg 11, § 351 lg 11, § 372 lg 2; §-d 70, 290 ja 2901; HKMS § 25 lg 3).

Näiteks ei pea kohus lapse vara puudutavas hagimenetluses teda menetlusse isiklikult kaasama ega tema seisukohta välja selgitama, küll tuleb vähemalt kümneaastane laps isiklikult ära kuulata tema varaga tehingu tegemiseks kohtu nõusoleku andmise menetluses.[71](#)

Lapse seisukohta selgitades ei tohi piirduda tõdemusega, et kohtus ärakuulatuna ei ole ta väljendanud soovi elada konkreetse vanema juures, kui tegelikult ei ole tema arvamust elukoha kohta küsitud.[72](#) Õigust õiglasele kohtumenetlusele ei riku aga see, kui kriminaalmenetlusse ei kaasata last, kellele kingitud kinnisvara konfiskeeritakse juhul, kui lapse huve (omandiõigust) esindavad konkreetsetes asjas faktiliselt tema lähisugulased.[73](#)

2.4. Avalik istung ja otsuse avalik kuulutamine

Kohtumenetluse avalikkuse põhimõte on kajastatud nii põhiseaduse §-s 24, EIÕK artiklis 6 kui ka põhiõiguste harta artikli 47 lõikes 2. See põhimõte hõlmab asja arutamist avalikul kohtuistungil (suuliselt) ja kohtuotsuse avalikku kuulutamist. Kuigi kitsamas mõttes võib rääkida menetluse avalikkusest ka üksnes poolte vaatepunktist, on õigus olla ära kuulatud ja avalik õigusemõistmine õiglase kohtumenetluse erinevad aspektid.

Avaliku kohtumenetluse olulisust õiglase kohtumenetluse jaoks saab selgitada mitmeti. Esiteks aitab avalikkus kaasa õigusemõistmise – kohus mõistab õigust riigi nimel – läbipaistvusele, kontrollitavusele ja kohtusüsteemi usaldusväärsusele.[74](#) Sellega tagatakse seaduse ühetaoline kohaldamine kõigile ja välistatakse kellelegi põhjendamatute eeliste tegemine.[75](#) Teiseks kaitstakse suulise arutamise ja avalikkuse juuresviibimisega või juuresviibimise võimalusega menetlusosalisi, kuna igapäevane vabadus kohtuistungit jälgida ning avalikult kajastada teeb raskemaks ebavõrdse või meelevaldse kohtlemise konkreetsetes asjas.

Ometigi on ka kohtumenetluse avalikkuse põhimõttel erandeid. Seadused näevad kooskõlas põhiseaduse (§ 24 lg 3 ls 2) ja inimõiguste konventsiooniga (art 6 lg 1 ls 2) ette ka asjaolud, mis õigustavad kuulutama kohtuistungit osaliselt või täielikult kinniseks: need on riigi- ja ärisaladus, kõlblus või inimeste perekonna- ja eraelu või alaealise, kannatanu või õigusemõistmise huvid.

Kinniseks kuulutatud istungil igaüks viibida ei või ja istungil osalejatel on keelatud avaldada kaitsmisvääraseid asjaolusid (nt terviseandmed, lapsendamissaladus, kuriteoohvri kannatused). Kuigi seadus otsesõnu ei kohusta kohtuistungit kinniseks kuulutama, peab seda nimetatud asjaoludel kaaluma kas menetlusosalise taotluse alusel või kohus omal algatusel. Alaealise puhul tuleb kogu süüteomenetluse vältel pidada silmas tema privaatsust (ÜRO lapse õiguste konventsiooni art 40 lg 2 punkti b alapunkt vii), mis üldjuhul tähendab kõigi selliste menetluste arutamist n-ö suletud uste taga.

Praktikas tuleb ette olukordi, kus kohus peab avalikkuse piiramise üle otsustamisel kaaluma vastassuunalisi huve, näiteks juhul, kui üks menetlusosaline ei pea enda õiguste kaitsmiseks vajalikuks istungi avalikkust piirata, samal ajal kui teine menetlusosaline soovib seda tungivalt. Kohtuistungit täielikult või osaliselt kinniseks kuulutamise kõrval on kohtul õigus leebema meetmena piirata avalikkuse põhimõtet sellega, et ta kohustab istungisaalis viibijaid hoidma asja menetlemisel teatavaks saanud asjaolud saladuses (TsMS § 41 lg 3, KrMS § 12 lg 41, HKMS § 77 lg 1).

Kõige vaieldavam on kohtuistungit avalikkuse piiramine õigusemõistmise huvides – kui avalikkus kahjustaks õigusemõistmist (EIÕK art 6 lg 2 ls 2) –, sest kõige laiemas tähenduses on õigusemõistmise huvides just asja avalik arutamine. Igaühe õigusega osaleda kohtuistungil ja saada või levitada avalikul arutamisel kuuldud teavet seostub õigus väljendusvabadusele, sealhulgas ajakirjandusvabadusele (põhiseaduse § 45, EIÕK art 10, harta art 11).

Kuigi teadaolevalt ei ole lähemalt uuritud, mis liiki kohtuasjades ja mil määral käiakse Eestis avalikke kohtuistungeid kuulamas, saab meedias kajastatu pinnalt järeldada avalikkuse (mitte avalikku!) suurimat huvi süüteoasjade vastu. Kriminaalmenetluses võib õigusemõistmise huvides kohtuistungit kinniseks kuulutada ainult erandjuhtudel, eelkõige kohtu, kannatanu või tunnistaja julgeoleku tagamiseks.

Õigusemõistmise huvides on iseenesest ka kohtus veel üle kuulamata tunnistajate mõjutamise vältimine sihiga, et sellised tunnistajad ei saaks teada juba üle kuulatud tunnistajate ütluste sisu või et teadmine ütluste avaldamisest meedias ei häiriks ega sunniks antavaid ütlusi kohandama. Teisalt ei tohi sel põhjusel avalikkuse piiramine tuua kaasa seda, et suuremat avalikku huvi tekitavaid asju arutatakse kinnistel kohtuistungitel, ega ka nende kajastamise keelamist kuni kohtuotsuse tegemiseni.

76

Mistahes avalikkuse piirang peab olema pigem erand ja selle kohaldamine arusaadavalt põhjendatud (nt mõne tunnistaja eriline mõjutatavus, mõne asjaolu saladuses hoidmise vältimatus kuriteo varjatud olemuse tõttu vmt).⁷⁷ Tsiviilasjas võib kohus kuulutada menetluse või selle osa kinniseks ka juhul, kui avalik arutamine ohustaks objektiivset õigusemõistmist või kui kinnises menetluses on oluliselt suurem võimalus veenda pooli lõpetama menetlus kompromissiga või neid muul viisil lepitada (TsMS § 38 lg 2).

Mis saab siis, kui kõik avalikult arutatavat kohtuasja kuulata soovijad ei mahu istungisaali? Sellisel juhul on kohtul õigus piirata istungil viibijate hulka (KrMS § 266 lg 4, TsMS 44, HKMS § 77 lg 2). Lubatav ei ole aga ilma ületäitumise ärahoidmise vajaduseta lukustada istungi ajaks saali ust või vähendada pealtvaatajatele mõeldud istekohtade arvu, samuti hilinejate või istungilt korraks lahkunute istungisaali mittelubamine. Põhiseadusest ei tulene õigus nõuda publiku või meedia huvist tingituna asja arutamise üleviimist spordi- või konverentsisaali ega ka selle otse ülekandmist televisioonis või veebis.⁷⁸ Küll võib kohus menetlusosaliste nõusolekul otseülekannet lubada, sest suure avaliku huviga asjades suurendab see kohtusüsteemi läbipaistvust ja usaldusväarsust.⁷⁹

Avalikkuse kontrolli ja osalemise tagamiseks on Eestis avalike istungite info kättesaadav kohtusaali uksele või teadetetahvil ning kohtu veebilehel. Kohtuistungite korraldamine Covid-19 pandeemia ajal on toonud ära kuulamisõiguse kõrval esile uued probleemid ka seoses avalikkuse põhimõtte järgimise ja selle piiramist õigustavate abinõudega. Eeskätt on lahenduseks reeglite loomine istungi jälgimise kohta tehniliste vahendite abil (nt otseülekande jälgimine kohtumajas olevalt vm videoekraanilt).

Kohtumenetluse lahutamatu osa on kohtulahendi (otsus või määrus) tegemine. Üldjuhul tuleb teha ka kohtuotsus teatavaks avalikult. Põhiseaduse järgi (põhiseaduse § 24 lg 4) ei kuulutata otsust avalikult siis, kui see on vastuolus

alaealise, kannatanu või õigusemõistmise huvidega. Erandeid avalikule kuulutamisele lubab ka Euroopa Inimõiguste Kohtu praktika.[80](#)

Kuigi algse ja tavaarusaama järgi tähendab avalik kuulutamine kohtuotsuse ettelugemist istungisaalis, siis praktikas tehakse kohtulahend Eesti kooskõlas seadusega kättesaadavaks kohtu kantselei kaudu. Kohtuotsus või selle lõpposa loetakse ette ainult süüteomenetlustes (KrMS § 315, VTMS §-d 113 ja 135). Kõik avalikult kuulutatavad lahendid pannakse jõustumisel (nagu ka istungite ja kohtuotsuse avalikult kuulutamise ajad) üles Riigi Teataja veeblehe kohtuteabe rubriiki, st tehakse kättesaadavaks elektrooniliselt.

Päris selge ei ole, kas menetlusvälisel isikul (nt ajakirjanik) on õigus saada teda huvitava kohtuotsuse koopia enne otsuse jõustumist, ent kohtusaalis on tal otsuse kuulutamise ajal õigus viibida.[81](#) Kohtumenetluse avalikkusega seostub nüüdseks eitava vastuse saanud vaidlus sellegi üle, kas kriminaalasja arutamine kinnisel kohtuistungil tähendab automaatselt, et menetlusvälisel isikul (sh ajakirjanik) pole võimalik toimikuga tutvuda ka pärast menetluse lõppu.[82](#)

Õiglasel menetluses on pooltel õigus saada põhjendustega kohtuotsus (TsMS § 436 lg 1, KrMS § 3051, HKMS § 157 lg 1). On öeldud, et „Kui kohtunik sünnitab otsuse, siis peab ta veenma ennast. Kui ta aga kirjutab otsuse, siis ta soovib veenda teisi – protsessiosalisi, kõrgemat kohut ja üldsust“[83](#).

Eelkõige annab otsuse põhjendamine menetlusosalistele kindluse, et nad on ära kuulatud, ja loob aluse tõhusaks edasikaebamiseks, aga võimaldab samal ajal ka avalikkuse kontrolli õigusemõistmise üle[84](#). Nii on kohtuotsuse põhjendamise kohustus ühelt poolt tihedalt seotud poolte kohtuliku ärakuulamis- ja edasikaebeõigusega ning teiselt poolt avaliku kohtumenetluse laiemate eesmärkidega, mille seas on kohtusüsteemi usaldusväärsus ja läbipaistvus ning avalikkuse teavitamine seaduse tõlgendamisest ja kohaldamisest[85](#).

Põhjendamiskohustus kehtib peale kohtuotsuste ka menetluse käigus tehtud oluliste menetluslike otsuste puhul.[86](#) Üldjuhul laieneb põhjendamiskohustus kõrgemalseisvatele kohtutele ja osutub eriti kaalukaks siis, kui otsuses asutakse varasemaga võrreldes erinevale seisukohale.[87](#) Madalama astme kohtu põhjendustega nõustumise korral ei ole see kohustus sama ulatuslik. Riigikohtus toimub sarnaselt teiste riikide kõrgemate kohtutega eelmenetlus, milles otsustatakse esmalt kaebusele menetlusloa andmine või jäetakse kaebus

menetlusse võtmata (KrMS § 349). See, et loamenetluses tehtud määruseid ei põhjendata, ei ole EIÕK-ga, sealhulgas edasikaebeõiguse olemusega vastuolus.[88](#)

2.5. Mõistlik menetlusaeg

Erinevalt inimõiguste konventsioonist (EIÕK art 6 lg 1) ja hartast (art 47) ei mainita põhiseaduses otsesõnu õigust asja lahendamisele mõistliku aja jooksul.[89](#) Kohtupraktikas seda tunnustatakse: Riigikohtu kinnitusel hõlmab põhiseaduse § 14 muu hulgas õigust nõuda, et menetlus toimuks mõistliku aja jooksul. Seadusega kohustatakse arutama kriminaalasja ühtse tervikuna ja lahendama seda võimalikult kiiresti (KrMS § 151). Tsiviilkohtumenetluse ülesanne on tagada, et kohus lahendaks tsiviilasja õigesti, mõistliku aja jooksul ja võimalikult väikeste kuludega (TsMS § 2). Haldusasja peab kohus lahendama õigesti, ausalt, mõistliku aja jooksul ja võimalikult väikeste kuludega (HKMS § 2 lg 2 ja § 126 lg 2).

Menetluse kiirus ei saa olla ega olegi eesmärk omaette. Kiirustamisega võib kaasneda pinnapealsus, mis ei soodusta õige ja õiglase lahendi tegemist. Seepärast ei räägita mitte kiirest menetlusest, vaid menetlusest mõistliku aja jooksul.[90](#) Et kõik kohtuasjad saaksid lahendatud seda silmas pidades, on väiksemamahuliste ja õiguslikult lihtsamate vaidluste jaoks loodud lihtmenetluse võimalus. Kuigi suuremad ja keerulisemad kohtuasjad nõuavadki rohkem aega, ei ole õigustatud ka nende lahenduse lükkumine ebamäärasesse tulevikku. Näiteks kriminaalasjades teenib õigus menetlusele mõistliku aja jooksul eesmärki vältida, et süüdistatav jääks oma saatuse suhtes liiga kauaks ebakindlasse olukorda.[91](#)

Milline aeg on menetlusajana mõistlik? Ei tule ilmselt üllatusena, et mõistlik menetlusaeg on määratlemata õigusmõiste, mis tähendab, et kindlaid ajalisi piire ei ole. Menetluse kestuse mõistlikkuse hindamisel lähtutakse sellistest kriteeriumidest nagu asja keerukus, kaebuse esitaja käitumine, menetlejate tegevus ja kaebuse esitaja jaoks kaalul olevad hüved.[92](#) Hinnang mõistlikule menetlusajale sõltub seega asja eripäradest. Kui kriminaalmenetluse esemeks on sama inimese mitu erinevat tegu, tuleb mõistlik menetlusaeg tuvastada ja hinnata samuti eraldi.[93](#)

Eesti kohtumenetluse pikkust on konkreetsete kaebuste alusel kontrollinud ka Euroopa Inimõiguste Kohus.[94](#) Näiteks nn maadevahetuse mahukas korruptsiooniasjas, mille pikkus varieerus erinevate süüdistatavate suhtes kuue aasta kaheksa kuu ja kaheksa aasta üheksa kuu vahel, ei ületatud mõistliku menetlusaja piiri.[95](#) Ajatundlikes ja inimese igapäevaelu oluliselt mõjutavates

valdkondades (nt perekonna- ja töösuhted) on mõistlik menetlusaeg lühem, samal ajal kui õiguslikult ja faktiliselt keerulisemates küsimustes (nt vaidlused ärisuhte pinnalt) on aktsepteeritav pikem menetlusaeg.[96](#) Nii on ebamõistlik näiteks seitse aastat ja seitse kuud kestnud tsiviilkohtumenetlus abielulahutuse ja vara jagamise küsimustes[97](#), samuti kuus aastat ja kolm kuud väldanud (sh kaks korda maakohtus ja kolm korda ringkonnakohtus arutatud) elatise väljamõistmise ja isaduse tuvastamise vaidlus.[98](#)

Mõistliku menetlusaja kulgemise alguspunktiks loetakse kriminaalmenetluses sõltuvalt asjaoludest kas isiku teavitamine tema kahtlustamisest, kinnipidamine, läbiotsimine või muu menetlustoiming, mis mõjutab puudutatud isikut oluliselt.[99](#) Menetluse lõpp saabub siis, kui jõustub kohtuotsus või menetlust lõpetav määrus (nt kui kuritegu aegub, süüdistatav sureb või talle kohaldatakse psühhiaatrilist sundravi).

Kriminaalmenetluses hõlmab mõistliku menetlusaja arvestus kohtueelset uurimist. Haldus- ja tsiviilkohtumenetluse pikkust hakatakse üldjuhul lugema nõuetekohase kaebuse esitamisest pädevale kohtule. Haldusasjades tuleb eristada mõistlikku aega, mis kulub esiteks halduskohtumenetlusele ja teiseks sellele eelnevale haldusmenetlusele (sh maksumenetlus, millele EIÕK art 6 ei laiene).[100](#)

Seadusega on nähtud ette ka alus lõpetada kriminaalmenetlus mõistliku menetlusaja möödumise tõttu (KrMS §-d 2052 ja 2742). Menetluse lõpetamine on rikkumise heastamisel siiski n-ö viimane abinõu, st enne peab kohus vaagima, kas rikkumist saab heastada muul viisil (nt karistuse kergendamine või kahju hüvitamine).[101](#) Et otsustada, millise abinõuga konkreetsel juhul mõistliku menetlusaja ületamisele reageerida, tuleb kohtul ühelt poolt kaaluda seda, millisel määral on seda õigust rikutud, ja teiselt poolt avalikku menetlushuvi konkreetses asjas. Mida raskem on kuritegu, seda ulatuslikum peab olema mõistliku menetlusaja nõude rikkumine selleks, et sellega oleks võimalik põhjendada menetluse lõpetamist.[102](#)

Mõistlikust menetlusajast kinnipidamisele on suunatud veel võimalus taotleda kohtult teatud aja möödumise järel menetluse kiirendamist (KrMS § 2741, TsMS § 3331, HKMS § 100). Samuti on kohtu esimehel õigus sellisel juhul erandlikult sekkuda menetluse korraldamisse (KS § 45 lg 11), näiteks määrata kohtunikule menetlustoimingu tegemiseks või menetluse lõpuleviimiseks mõistlik tähtaeg, anda kohtunikule töö ja tööaja korraldamiseks muid korralduslikke juhiseid ning jaotada

kohtuasju kohtunike vahel ümber.

2.6. Edasikaebeõigus

Nagu mujal nii on ka Eestis kohtusüsteem mitmeastmeline (põhiseaduse § 149).[103](#) Esimese kohtuinstantsina vaatavad tsiviil- ja süüteoasju läbi maakohtud ning haldusasju halduskohtud. Ringkonnakohtud on apellatsioonikohtud, kes lahendavad kaebusi esimese astme kohtu lahendite peale. Riigikohus on põhiseaduslikkuse järelevalve ja kassatsioonikohus.

Kergemaid õigusrikkumisi (nt kiiruse ületamine, pisivargus, avaliku korra rikkumine) võivad lahendada ning väärteokaristusi määrata ka täidesaatva võimu asutused (nt Politsei- ja Piirivalveamet, Keskkonnaamet, Maksu- ja Tolliamet). Selline kord ei ole õiglase kohtumenetluse põhimõttega vastuolus juhul, kui on tagatud kohtus vaidlustamise võimalus.[104](#) Ametniku karistusotsuse peale kohtule kaebuse esitamine on kohtusse pöördumise õiguse kasutamine (põhiseaduse § 15 lg 1).

Väärteomenetluses kehtib erandlik edasikaebekord maakohtu otsuse suhtes, millega on vaadatud läbi kohtuvälise menetleja tehtud lahend. Sellise kaebuse läbivaatamine allub Riigikohtule ja ringkonnakohus jääb vahele (nn hüppeline kassatsioon).

Kohtulahendi vaidlustamisega kõrgemalseisvas kohtus teostatakse edasikaebeõigust (põhiseaduse § 25 lg 5). Erinevalt põhiseadusest on nähtud EIÕK protokoll nr 7 artikli 2 lõikega 1 ette õigus vaidlustada kõrgemas kohtus ainult süüdimõistev kohtuotsus eesmärgiga, et süüdimõistmine või karistus vaadataks uuesti läbi. Seejuures on lubatud ka kriminaalasjades edasikaebeõigust piirata, muu hulgas vähemtähtsate õigusrikkumiste puhul (art 2 lg 2). Kuigi EIÕK artikkel 6 ei sisalda edasikaebeõigust, laieneb õigus õiglase menetlusele põhimõtteliselt ka asja lahendamisele kaebeinstantsis.[105](#)

Kuigi põhiseadus räägib üksnes kohtuotsuste vaidlustamisest, laieneb edasikaebeõigus siiski ka üksikküsimuste lahendamiseks tehtud kohtumäärustele.[106](#) Edasikaebeõiguse tuum on kohtulahendite õigsuse kontroll, et vältida kohtu eksimusi ja vigu.[107](#) Tavaliselt on eksimuste puhul küsimus õigusnormide erinevas tõlgendamises või vaieldakse eluliste asjaolude tõendatuse või mõne menetlusnormi järgimise üle. Teadlikult vale kohtuotsuse või -määruse tegemine on seevastu kuritegu (KarS § 311).[108](#)

Kohtulahendite ja iseäranis kohtumääruste suure hulga tõttu ummistaks absoluutne vaidlustamisvõimalus kohtud ning seaks kohtusüsteemi toimimise, sealhulgas mõistliku menetlusaja järgimise löögi alla. Seetõttu on seadusega seatud edasikaebeõigusele nii menetluslikke piiranguid (nt riigilõiv, kaebetähtaeg, nõuded kaebusele) kui ka välistatud teatud liiki lahendite vaidlustamine tervikuna.[109](#)

Tavaliselt peab olema õigus esitada kaebus esmase, s.o maa- või halduskohtu otsuse peale ringkonnakohtule, kes kontrollib nii faktiliste asjaolude tuvastamise kui ka õigusküsimuste lahendamise õigsust. Erandina võib apellatsioonioiguse välistada kohtuasjas, mis vaadatakse poolte nõusolekul läbi lihtsustatud korras juhul, kui nõusolek hõlmab kaebeõigusest loobumist. Samuti õigustab menetlusökoonoomia eesmärk ringkonnakohtu võimalust jätta läbi vaatamata ilmselgelt põhjendamatud ja edulootuseta kaebused. Ilmselgelt põhjendamatuks loetakse kaebus, milles taotletakse ringkonnakohtult midagi, mis on seaduse järgi õiguslikult asjakohatu (lubamatu), või kui maakohu lahend on kooskõlas kohtupraktikas selgelt ja üheselt kujunenud seisukohtadega, mida ringkonnakohus ei pea vajalikuks muuta.[110](#)

Ringkonnakohtu otsuse vaidlustamine kõrgeimas kohtuastmes kujutab endast teistkordset edasikaebamist kohtulahendi peale. Riigikohus vaatab kaebusi läbi kassatsiooni korras, mis tähendab, et elulisi asjaolusid enam vaidlustada ei saa ja tõendeid Riigikohus ümber ei hinda. Kaebuse läbivaatamine Riigikohtus piirdub õigusküsimustega: analüüsitakse, kas mõnda õigusnormi on valesti rakendatud või on rikutud menetluskorda. Ühtlasi tähendab mitteõiguslike kaebuste keeld seda, nagu juba märgitud, et Riigikohtu sisulisse menetlusse kõik esitatud kaebused ei jõua.[111](#)

Riigikohtu lahendid on lõplikud ja edasi neid kaevata ei saa. Pöördumine riigi vastu Euroopa Inimõiguste Kohtusse EIÕK rikkumise väitega on edasikaebeõigusest eraldiseisev võimalus, sest Euroopa Inimõiguste Kohus ei ole n-ö neljas kohtuaste.[112](#)

Viimasena tuleb peatuda erandlikul kaebemenetlusel (teistmine, uuendamismenetlus), milles vaidlustatakse juba jõustunud kohtuotsus. Teistmismenetlust õigustab muu hulgas asja lahendamisel toimepandud ja jõustunud kohtuotsusega tuvastatud kuritegu (valeütlused, dokumendi võltsimine, teadvalt vale kohtuotsus), aga ka mõne sellise objektiivse asjaolu ilmnemine, mis ei olnud otsust tehes kohtule teada. Näiteks tapmises süüdimõistetul on teistmisõigus siis, kui kannatanu ilmub elusana välja. Teistmisõigus tekib ka siis, kui

identiteedivarguse tõttu on süüdi mõistetud vale inimene¹¹³ või kui väidetavalt kaotsiläinud või hävinud asja eest mõistetakse välja hüvitis, ent hiljem selgub, et asi on alles ja omanikule tagastatav¹¹⁴.

Igal juhul peab kohtumenetluse taasavamiseks olema mõjuv põhjus, mis kaalub üles õigusrahu ja teiste õiguste võimaliku riive asja uuel läbivaatamisel.¹¹⁵ Menetluse uuendamise kaalukaks põhjuseks loeb seadus ka Euroopa Inimõiguste Kohtu otsuse, millega on tuvastatud inimõiguste konventsiooniga tagatud õiguse rikkumine. Jõustunud otsuse tühistamine sel põhjusel eeldab lisaks, et rikkumist ei ole võimalik mõistlikult kõrvaldada või hüvitada muul viisil kui kohtuotsust tühistades.¹¹⁶ Näiteks on menetlust uuendatud, kui süüdistatav jäeti juurdepääsuõigusest ilma (Riigi)kohtule riigi õigusabi korras määratud kaitsja hooletuse tõttu, kes lasi mööda kaebetähtaja.¹¹⁷

- ¹Lima, V., Gomez, M. Access to Justice: Promoting the Legal System as a Human Right. – Peace, Justice and Strong Institutions, Encyclopedia of the UN Sustainable Development Goals. Leal Filho, W. et al. (toim). Springer Nature Switzerland AG 2020, lk 3. – https://www.researchgate.net/publication/338423278_Access_to_Justice_Promoting_the_Legal_System_as_a_Human_Right.
- ²EIK, 64734/11, Leuska jt vs. Eesti, 07.11.2017 p 67.
- ³EIK, 18357/91, Hornsby vs. Kreeka, 19.03.1997, p 40.
- ⁴Lima, Gomez, lk 9.
- ⁵EIK, 63206/10, Jüssi Osawe vs. Eesti, 31.07.2014, p-d 36, 43.
- ⁶RKPJK, 3-4-1-31-15, 10.05.2016, p-d 45-60.
- ⁷Lima, Gomez, lk 7-8.
- ⁸RKPJK, 5-17-10/10, 12.12.2017, p 58, RKPJK, 3-4-1-24-12, 18.12.2012, p-d 22-24.
- ⁹RKPJK, 5-20-10/13, 20.04.2021, p 58.
- ¹⁰RKÜK, 3-1-1-88-07, 16.05.2008, p-d 41-45.
- ¹¹RKPJK, 3-4-1-19-11, 01.11.2011, p-d 23, 33, 39.
- ¹²Nt RKÜK, 3-2-1-62-10, 12.04.2011, p-d 45-46, 48.4; RKÜK, 3-4-1-17-13, 21.01.2014, p-d 30-31.
- ¹³RKPJK, 3-4-1-20-13, 10.12.2013, p 66; RKPJK, 3-4-1-16-14, 09.09.2014, p-d 16-17.
- ¹⁴RKPJK, 3-4-1-59-14, 26.05.2014, p-d 32-34.
- ¹⁵RKPJK, 3-4-1-11-12, 11.12.2012, p-d 41-42; RKÜK, 3-3-1-22-11, 29.11.2011, p-d 29.1– 29.2.

- [16](#)RKÜK, 3-2-1-62-10, 12.04.2011, p 45. Vt ka õiguskaitse kättesaadavust käsitlev Euroopa õiguse käsiraamat, lk-d 117–119 (EIK-i ja EK praktika kohta).
- [17](#)RKPJK, 3-4-1-59-14, 26.05.2014, p-d 32, 37.
- [18](#)RKPJK, 3-4-1-25-09, 15.12.2009, p 26.
- [19](#)Nt EIK, 21392/08, Karahasanoğlu vs. Türgi, 16.03.2021, p 134.
- [20](#)RKPJK, 5-20-10/13, 20.04.2021, p 32.
- [21](#)RKPJK, 3-4-1-5-04, 03.03.2004, p 22.
- [22](#)EIK, 16563/08, 40841/08, 8192/10, 1856/10, Julin vs. Eesti, 29.05.2012, p-d 171–179.
- [23](#)EIK, 56547/00, P., C. ja S. vs. Ühendkuningriik, 16.07.2002, p-d 88–91.
- [24](#)Vt õiguskaitse kättesaadavust käsitlev Euroopa õiguse käsiraamat, lk-d 62–63, 67.
- [25](#)ibid., lk 66.
- [26](#)RKPJK, 5-7-10/10, 12.12.2017, p 58.
- [27](#)RKTK, 2-17-9023/68, 12.06.2019, p 11.
- [28](#)Vt õiguskaitse kättesaadavust käsitlev Euroopa õiguse käsiraamat, lk 43 (viidetega EIK-i lahenditele).
- [29](#)Hirvelä, Heikkilä, lk 104.
- [30](#)Õiguskaitse kättesaadavust käsitlev Euroopa õiguse käsiraamat, lk 41, 43.
- [31](#)Hirvelä, Heikkilä, lk 104; Lõhmus, lk 74. Vt nt EIK, 59577/08, Leas vs. Eesti, 06.03.2012, p 77.
- [32](#)Lõhmus, lk 72.
- [33](#)RKTK, 3-2-1-156-14, 17.02.2015, p 13.
- [34](#)RKHK, 3-3-1-14-10, 21.04.2010, p 10.
- [35](#)Kahtlustatav on isik, keda alles kahtlustatakse kuriteo toimepanemises; süüdistatav on isik, kellele on kohtueelses menetluses kogutud tõenditele tuginedes esitatud süüdistus või sõlmitud kokkuleppe, mida hakkab kohus arutama (KrMS § 33 lg 1, § 35 lg 1).
- [36](#)Lõhmus, lk 72–73.
- [37](#)RKKK, 3-1-1-109-16, 01.02.2017, p 12.
- [38](#)RKKK, 3-1-1-19-08, 07.05.2008, p 8. Vt ka RKKK, 1-17-5210/59, 28.11.2019, p 34.
- [39](#)RKKK, 3-1-1-91-07, 12.02.2008, p-d 6.3–6.5.
- [40](#)RKKK, 1-16-6179/111, 18.06.2021, p 83.
- [41](#)Järvekülg, I., Kõve, V. Paragrahv 5. – Tsiviilkohtumenetluse seadustik I. Kommenteeritud väljaanne. Kõve, V. et al. (koost.). Tallinn: Juura 2017, p 3.1.
- [42](#)RKTK, 2-19-2439/36, 24.03.2021, p 19.

- [43](#)RKTK, 2-17-12712/47, 17.02.2021, p 19.
- [44](#)Vt hagi- ja hagiita menetluse erinevuste kohta RKTK, 3-2-1-42-10, 17.05.2010, p-d 18-20.
- [45](#)RKTK, 2-16-3663/95, 03.10.2018, p 23.
- [46](#)RKHK, 3-3-1-80-05, 15.02.2006, p 8.
- [47](#)RKHK, 3-3-1-40-15, 22.09.2015, p 14.
- [48](#)RKPJK, 3-4-1-5-10, 18.06.2010, p 24.
- [49](#)EIK (suurkoda), 55391/13, 57728/13, 74041/13, Ramos Nunes de Carvalho e Sá vs. Portugal, 06.11.2018, p 187.
- [50](#)RKTK, 2-17-13391/43, 03.03.2021, p-d 17, 20.
- [51](#)RKKK, 1-15-6483/415, 08.04.2020, p 29; RKHK, 3-19-990/30, 05.11.2020, p 26.3.
- [52](#)Vt ka nt RKKK, 3-1-1-16-07, 13.06.2007, p 11; RKKK, 3-1-1-74-14, 02.12.210, p 9.
- [53](#)EIK, 64160/11, Pönka vs. Eesti, 08.11.2016, p-d 30, 37, 39.
- [54](#)Lõhmus, lk 69.
- [55](#)RKKK, 3-1-1-44-16, 06.06.2016, p-d 12, 17 (koos viidetega EIK-i lahenditele).
- [56](#)EIK, 22574/08, Kashlev vs. Eesti, 26.04 2016, p-d 43-51.
- [57](#)RKHK, 3-19-990/30, 05.11.2020, p 26.3 (koos viidetega EIK-i lahenditele).
- [58](#)RKHK, 3-3-1-80-13, 28.01.2014, p 11.
- [59](#)RKHK, 3-3-1-20-16, 10.5.2016, p 16.2.
- [60](#)Vt ka abipolitseiniku seaduse ja teiste seaduste muutmise seaduse (Covid-19 haigust põhjustava viiruse SARS-Cov-2 levikuga seotud meetmed) eelnõu seletuskiri (170 SE, XIV koosseis). RKKK, 1-20-1578/58, 21.05.2021, p-d 18-22.
- [61](#)EIK, 64160/11, Pönka vs. Eesti, 08.11.2016, p 39.
- [62](#)EIK, 27236/05, 44223/05, 53304/07, 40232/11, 60052/11, 76438/11, 14919/12, 19929/12, 42389/12, 57043/12, 67481/12, Yevdokimov jt vs. Venemaa, 16.02.2016, p 43.
- [63](#)EIK (suurkoda), 21272/03, Sakhnovskiy vs. Venemaa, 02.11.2010, p 98. RKKK, 1-20-1578/58, 21.05.2021, p 18.
- [64](#)RKKK, 3-1-1-24-16, 30.3.2016, p 6.
- [65](#)RKKK, 1-19-8757/33, 06.10.2010, p 11; RKKK, 3-1-1-86-14, 02.12.2014, p 17.1.
- [66](#)RKKK, 1-19-8757/33, 06.10.2010, p-d 12-15.
- [67](#)RKKK, 1-16-10503/150, 21.12.2018, p-d 39-62.
- [68](#)RKKK, 1-16-7389/30, 19.10.2017, p-d 18-27; RKTK, 2-20-6730/42, 08.01.2021, p 14.2; ära kuulamata jätmise kohta: RKTK, 2-19-6222/30,

03.03.2020, p 16; RKTk, 2-20-17226/30, 27.05.2021, p 11.2.

- [69](#)RKTk, 2-20-11920/32, 21.04.2021, p 12.2.
- [70](#)RKKK, 1-16-10503/150, 21.12.2018, p 59.
- [71](#)RKTk, 3-2-1-127-15, 17.11.2015, p 28.
- [72](#)RKTk, 3-2-1-27-09, 15.04.2009, p 12.
- [73](#)EIK, 12951/11, Veits vs. Eesti, 15.01.2015, p-d 59–60.
- [74](#)Barkhuysen et al., lk 582; EIK, 10271/12, Kilin vs. Venemaa, 11.05.2021, p 106.
- [75](#)Sepp, H. et al. Paragrahv 24. – Madise, Ü. et al. (toim). Eesti Vabariigi põhiseadus. Kommenteeritud väljaanne. Tartu: Sihtasutus Iuridicum 2020, p-d 19–20. – <https://pohiseadus.ee/sisu/3495>.
- [76](#)RKKK, 3-1-1-74-16, 24.10.2016, p 16.
- [77](#)RKKK, 1-17-9149/626, 04.12.2020, p-d 13–21.
- [78](#)Sepp et al., p 21.
- [79](#)Nt RKÜK 04.08.2020 istung nn pensionireformi asjas (vt salvestist <https://www.facebook.com/eestikohtud/videos/pensionireformi-istung-riigikohtus/635617807075052/>), RKPJK 04.10.2016 istung haldusreformi asjas (vt salvestist <https://www.err.ee/574903/haldusreformi-seaduse-vastased-ja-pooldajad-esitasid-riigikohtule-oma-argumendid>), RKÜK 08.05.2012 istung Euroopa stabiilsusmehhanismi (ESM) asjas (vt salvestist <https://www.err.ee/371182/video-taismahus-salvestus-riigikohtu-esm-i-istungilt>).
- [80](#)EIK, 15924/05, Welke ja Białek vs. Poola, 01.03.2011, p 83.
- [81](#)Kohtuotsuste avaliku kuulutamise, aga ka virtuaalistungitel osalemise ning kohtutoimikuga tutvumisega seotud probleeme ja lahendusvariante on kirjeldatud 17.11.2020. a dokumendis nr 20-1400/01 „Halduskohtumenetluse seadustiku, kriminaalmenetluse seadustiku, tsiviilkohtumenetluse seadustiku ja teiste seaduste muutmise seaduse eelnõu (kohtumenetluse avalikkus) väljatöötamise kavatsus“. – <https://eelnoud.valitsus.ee>. Selle alusel koostatud eelnõu saadeti kooskõlastamisele 27.07.2021 (kättesaadav samas infosüsteemis, eelnõu toimik nr 21-0941). Vt ka „Kohtute aastaraamat 2020“ artikleid. – <https://aastaraamat.riigikohus.ee/category/aasta-2020/>.
- [82](#)RKKK, 1-19-8262/17, 16.04.2020, p-d 36–38.
- [83](#)Lõhmus, lk 94.
- [84](#)EIK, 37801/97, Suominen vs. Soome, 01.07.2003, p 37; EIK, 1509/02, Tatishvili vs. Venemaa, 22.02.2007, p 58.

- [85](#)EIK, 28923/95, Lamanna vs. Austria, 10.07.2001, p 34. Vrd halduskohtumenetluses toimikuga tutvumise põhjendatud huvi kohta RKHK, 3-17-62/57, 14.06.2021, p 15.3.
- [86](#)EIK, 64160/11, Pönka vs. Eesti, 08.11.2016, p 30.
- [87](#)RKKK, 1-16-6115/67, 20.11.2017, p 29.
- [88](#)EIK, 50053/16, Harisch vs. Saksamaa, 11.4.2019, p 35.
- [89](#)RKÜK, 3-3-1-85-09, 22.03.2011, p 77.
- [90](#)Lõhmus, lk 223.
- [91](#)RKKK, 3-1-1-4-17, 12.4.2017, p 30; RKKK, 3-1-1-53-15, 17.06.2017, p 15.2.
- [92](#)RKÜK, 3-3-1-85-09, 22.03.2011, p 78 (koos viidetega EIK-i lahenditele).
- [93](#)RKKK, 3-1-1-53-15, 17.06.2017, p 9. Vrd EIK, 173/15, 181/15, 374/15, 383/15, 386/15, 388/15, Liblik jt vs. Eesti, 28.05.2019, p 99.
- [94](#)Vt lähemalt ülevaadet kriminaalmenetlusi puudutavatest kohtuasjadest Lõhmus, lk 226–227.
- [95](#)EIK, 173/15, 181/15, 374/15, 383/15, 386/15 ja 388/15, Liblik jt vs. Eesti, 28.05.2019, p-d 97–104.
- [96](#)Järvekülg, I., Kõve, V. Paragrahv 2. – Tsiviilkohtumenetluse seadustik I. Kommenteeritud väljaanne. Kõve, V. et al. (koost.). Tallinn: Juura 2017, p-d 3.3.2. Vt ka tsiviil- ja haldusasjade lahendamiseks kuluva aja võrdlevat statistikat EL-i liikmesriikides Euroopa Komisjoni 2020. a õigusemõistmise tulemustabelist: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/ET/TXT/HTML/?uri=CELEX:52020DC0306&from=EN>.
- [97](#)EIK, 48129/99, Treial vs. Eesti, 02.12.2003, p 64.
- [98](#)EIK, 16587/10 ja 34304/11, Kiisa vs. Eesti, 13.03.2014, p-d 62, 66.
- [99](#)RKKK, 3-1-1-14-14, 30.06.2014, p 586 jj (koos viidetega EIK-i lahenditele). Mõistliku menetlusaja kohta konfiskeerimismenetluses vt RKKK, 3-1-1-4-17, 12.04.2017, p-d 30–33.
- [100](#)RKHK, 3-3-1-78-14, 06.03.2015, p 14 (koos viidetega EIK-i lahenditele).
- [101](#)RKKK, 3-1-1-53-15, 17.06.2017, p 14. Vt ka RKKK, 1-13-5173/196, 15.03.2018, p 18.
- [102](#)RKKK, 3-1-1-42-15, 15.06.2015, p 67.
- [103](#)Vt ka Eesti kohtusüsteemi tutvustust Riigikohtu veebilehel (sh video): <https://www.riigikohus.ee/et/eesti-kohtusustem/eesti-kohtusustem-kolmeastmeline>.
- [104](#)EIK, 73748/13, Tolmachev vs. Eesti, 09.07.2015, p 42.
- [105](#)Barkhuysen et al., lk 547.
- [106](#)RKÜK, 3-2-1-75-14, 21.04.2015, p 61.

- [107](#)RKÜK, 3-1-1-5-13, 30.04.2013, p 24, RKPJK, 3-4-1-1-04, 25.03.2004, p 21.
- [108](#)RKKK, 3-1-1-41-03, 24.04.2003, p 6.3.
- [109](#)RKÜK, 3-2-1-75-14, 21.04.2015, p 63; RKÜK, 3-2-1-146-15, 01.02.2016, p 59.
- [110](#)RKKK, 1-15-330/45, 30.01.2020, p 10; RKTk, 2-16-18835/64, 03.04.2018, p 10.1. Vt ka RKHK, 3-18-1328/14, 01.02.2021, p 10.
- [111](#)Täpsema ülevaate Riigikohtus menetlusloa saanud asjade arvust ja osakaalust (nt a-tel 2016–2020 vahemikus 13–15% esitatud taotlustest) leiab veebilehelt <https://www.riigikohus.ee/et/riigikohus/statistika>.
- [112](#)EIK (suurkoda), 22251/08, Bochan vs. Ukraina (nr 2), 05.02.2015, p 61.
- [113](#)Nt RKKK, 3-1-2-3-10, 26.05.2010; RKKK, 3-1-2-4-10, 04.11.2010.
- [114](#)RKKK, 1-20-1975/28, 30.11.2020, p 43.
- [115](#)RKKK, 3-1-2-2-08, 26.01.2009, p 10.
- [116](#)Vt nt RKKK, 1-09-4486/1021, 22.05.2020; RKKK, 3-1-2-2-08, 26.01.2009; RKÜK, 3-3-2-1-16, 30.06.2017.
- [117](#)EIK, 48132/07, Andreyev vs. Eesti, 22.11.2011. RKKK, 3-1-2-2-12, 09.05.2012, p 7.2.